

A KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG EGYES FENNTARTHATÓSÁGI KÉRDÉSEI

Erkölcsei koncepciók a túlzottan emberközpontú értelmezés ellen

KÖBÖL-BENDA Vivien
PhD-hallgató (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Ferenc pápa szimbolikus üzenetet fogalmazott meg a 2023-as teremtett világ gondozásának ima-világnapjára, az igazságosságot folyóhoz hasonlítva, melynek szabad áramlása elé egyre súlyosabb akadályokat görgetünk, miközben az Isten képére teremtett ember életének kiteljesedéséhez épp annyira elengedhetetlen érvényesülése, mint a víz a fizikai túléléshez. A Szentatya figyelmeztet: embertársaink tömege nem részesül e „folyó” adományaiból, ezért meg kell újítanunk a teremtéssel fennálló kapcsolatunkat, életvitelünket, fogyasztási-gazdasági döntéseinket. Ezeken felül azonban elengedhetetlen a jogi, szakpolitikai háttér átalakítása, mely során kiemelt figyelmet kell szentelni az éghajlatváltozás tisztító hatásainak azon jellemzőjére, hogy az leginkább a társadalmak kiszolgáltatott helyzetben lévő csoportjait, tagjait sújtja, a gyermekeket és a szegényeket.¹ E felhívás emlékeztet minket az első, alapvetően környezeti tárgyú enciklika, a *Laudato si'*² keretében – a Katolikus Egyház korábbi években kidolgozott társadalmi tanításán alapuló – megfogalmazott gondolatokra, melyek lehetőséget teremtenek a környezethez való jog e kontextusban megvalósuló elemzésére.

Ezen üzenetet szem előtt tartva jelen tanulmány célja annak alátámasztása, hogy a környezethez való jog³ elismerése és megvalósítása egy olyan jogi eszköz lehet,

¹ *Message of His Holiness Pope Francis for the World Day of Prayer for the Care of Creation.* Rome, Saint John Lateran, 13 May 2023. <http://tinyurl.com/2exfx8h> Magyarul elérhető: <http://tinyurl.com/3nu6u3jb>

² FERENC PÁPA: *Laudato si'* kezdetű enciklikája közös otthonunk gondozásáról. Róma, 2015. jún. 18. [a továbbiakban: LS] <https://katolikus.hu/dokumentumtar/laudato-si>

³ Jelen tanulmány kereteit szétfeszítené a környezethez való jog egyes minőségi jelzőinek részletekbe menő tisztázása, így alapvetően jelző nélkül használjuk, azzal, hogy a jog – lényegileg, de nem kizárólagosan csak – az egészséges állapotú környezetre vonatkozik.

mellyel hatékonyabbá válhat a teremtésért és embertársainkért viselt felelősségünk érvényre juttatása. Ennek azonban elengedhetetlen feltétele a jog tartalmának megfelelő – morális értékeken alapuló – felfogása, melyhez gazdag inspirációt szolgáltathatnak a valláserkölcsei nézetek. Ennek felismerése határozza meg a tanulmány módszertanát is, kritikai forráselemzés körében elsődlegesen a Katolikus Egyház társadalmi tanításának környezeti relevanciával bíró elemeit vizsgáljuk, kiegészítve más vallások hasonló nézeteivel, majd összevetve a rendelkezésre álló nemzetközi jogi kerettel. A megjelölt kutatási lépések megvalósítása hármast célt szolgál. Egyrészt lehetőséget teremt a jog elismerésének erkölcsi megalapozására és tartalmának e fényben történő definiálására. Másrészt feltárja a nemzetközi jogi környezet és e nézetek közötti összefüggéseket, esetleges hasonlóságokat és hiányosságokat. Harmadrészt pedig elvi jelleggel áttekinti a környezethez való jog kapcsolatát a fenntartható fejlődéssel, illetve az annak megvalósítását szolgáló inter- és intragenerációs méltányosság elvével.

2. A környezethez való jog univerzális elismeréséhez vezető útról

Miután a Stockholmi Nyilatkozat⁴ 1. számú alapelve 1972-ben – tartózkodva a környezethez való jog implicit kimondásától⁵ – összekötötte a környezeti kérdéseket az emberi jogokkal, megkezdődött a jog nemzeti alkotmányokban történő elismerése. E deklarációt elsőként, 1976-ban Portugália valósította meg, majd 1978-ban Spanyolország követte. Napjainkra már száznál több állam ismeri el és védi alkotmányos szinten a környezethez való jogot.⁶ Mindeközben a nemzetközi jog területén nem volt ilyen egyöntetű az önálló emberi jogként történő elfogadás megítélése. Az ENSZ által képviselt globális szinten 2021-ig semmilyen formában nem történt meg a deklaráció, viszont a regionális emberi jogi rendszerekben – bár eltérő módon és tartalommal – már megjelent a jog.

Az Európa Tanács égisze alatt egy kötelező vagy soft law⁷ dokumentum sem született, mely kimondaná a jogot, ezzel szemben az Emberi Jogok Európai Bírósága (EJEB) – jellemzően, de nem kizárólagosan – az *Emberi Jogok Európai Egyezményé-*

⁴ Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. In: *Report of the United Nations Conference on the Human Environment. A/CONF.48/14/Rev.1. Stockholm, 5–16 June 1972.* United Nations, New York, 1973. Chapter I. 3–6. [továbbiakban: Stockholmi Nyilatkozat].

⁵ Bár egyes államok felvetették a környezethez való jog közvetlen deklarációját, más államok ellenállása miatt ez elmaradt. A politikai kompromisszum megszületéséről, az elfogadás körülményéről részletesebben ld. Louis B. SOHN: The Stockholm Declaration on the Human Environment. *Harvard International Law Journal*, Vol. 14., no. 3. (1973) 452–453.

⁶ David R. BOYD: The Right to a Healthy and Sustainable Environment. In: Yann AGUILA – Jorge E. VIÑUALES (eds.): *A Global Pact for the Environment – Legal Foundations.* Cambridge, C-EENRG Report, 2019-I. 32–33.

⁷ Soft law alatt azon dokumentumokat értjük, melyekben tartalmi értelemben nem lelhető fel olyan kötelezettség, amely alapján a nemzetközi jog kötelező forrásai körébe sorolhatnánk. A nemzetközi soft law jelenségéről részletesebben ld. Kenneth W. ABBOTT – Duncan SNIDAL: Hard and Soft Law in International Governance. *International Organization*, Vol. 54., No. 3., 2000.; Gregory SHAFFER – Mark A. POLLACK: Hard and Soft Law. In: Jeffrey L. DUNOFF – Mark A. POLLACK (eds.): *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations.* New York, Cambridge University Press,

nek (*EJEE*)⁸ élethez való jogot védő 2. cikk, valamint a magán- és családi élet tiszteletben tartását garantáló 8. cikk *evolútív interpretációja* által vizsgálja a környezeti jellegű ügyeket.⁹ Az így folytatott értelmezés bizonyos szempontból korlátozott, mivel egyrészt az otthon fogalmából indul ki, a Moreno Gómez kontra Spanyolország ügyben kimondottak alapján ez az a hely, ahol a magán és családi élet fejlődik, melynek élvezetét nemcsak közvetlen fizikai, hanem egyéb – például szag, szennyezés, zaj – behatásokkal is veszélyeztethetik.¹⁰ A Bíróság e behatás tényét, minimális szintjét¹¹ vizsgálja, valamint, hogy az állam – melynek aktív és passzív kötelezettségei vannak – megte-remtette a köz- és magánérdekek közötti összhangot (*margin of appreciation*), mely szintén limitálja a cikk körében megvalósuló vizsgálat lehetőségét, ahogy az egyéni jogsérelem megkövetelése is.¹²

Az 1969-ben elfogadott *Emberi Jogok Amerikaközi Egyezménye*¹³ eredetileg nem tartalmazta a jogot, de az 1988-as *San Salvador Jegyzőkönyvnek*¹⁴ már részét képezi, bár közvetlen alkalmazhatóságát csak 2017-ben tisztázta az Emberi Jogok Amerikaközi Bírósága egy tanácsadó vélemény¹⁵ keretében, melyre progresszív tartalmi elemei miatt még visszatérünk a későbbiekben. A Jegyzőkönyv 11. cikkében mindenkit megillető jogként definiálja az egészséges környezethez és alapvető közszolgáltatásokhoz való hozzáférést, valamint rögzíti, hogy az államok kötelesek védeni, megőrizni és javítani a környezetet. Az 1981-es *Afrika Charta*¹⁶ kollektív jelleggel – emberi és népek jogainak körében – ismerte, 24. cikkében kimondva, hogy minden népet megillet az

2013.; Andrew T. GUZMAN – Timothy L. MEYER: International Soft Law. *Journal of Legal Analysis*, Vol. 2., 2010.

⁸ European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, as amended by Protocols. Signed in Roma, 5 November 1950. *European Treaty Series 5*. Magyarországon kihirdette: 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

⁹ Az EJEB online formában, folyamatosan frissítve elérhetővé teszi azon ügyeket – ideértve be nem fogadott kereseteket is –, ahol környezeti kérdések merülnek fel. Ld. *Environment and the European Convention on Human Rights. Factsheet – Environment and the ECHR*. 2023. március https://www.echr.coe.int/documents/fs_environment_eng.pdf

¹⁰ Moreno Gómez v. Spain. no. 4143/02. 2004. november 16-án hozott ítélet.

¹¹ Fadeyeva v. Russia. no. 55723/00. 2005. június 9-ei ítélet.

¹² Ld. pl. Case of López Ostra v. Spain. no. 16798/90, 1994. december 9-ei ítélet. 19-én hozott döntése; Guerra and others v. Italy. no. 116/1996/735/932. 1998. február 19-én hozott ítélet; Hatton and others v. the United Kingdom. no. 36022/97. 2003. július 8-án hozott ítélet; Taşkın and others v. Turkey. no. 46117/99. 2004. november 10-én hozott ítélet; Tătar v. Romania. no. 67021/01. 2009. január 27-én hozott ítélet.

¹³ ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), American Convention on Human Rights. Adopted at the Inter-American Specialized Conference on Human Rights, San José, Costa Rica, 22 November 1969.

¹⁴ ORGANIZATION OF AMERICAN STATES (OAS), Additional Protocol to the American Convention on Human Rights in the Area of Economic, Social and Cultural Rights. Protocol of San Salvador. OEA/Ser.A/44.

¹⁵ INTER-AMERICAN COURT OF HUMAN RIGHTS, Advisory opinion OC-23/17 of November 15, 2017. Requested by the Republic of Columbia. The environment and human rights. [továbbiakban: OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény].

¹⁶ ORGANIZATION OF AFRICAN UNITY (OAU), African Charter on Human and Peoples' Rights („Banjul Charter”). 27 June 1981, CAB/LEG/67/3 rev. 5, 21 I.L.M. 58 (1982).

általánosan kielégítő állapotú környezethez való jog, mely kedvező fejlődésükre nézve. Ezzel szemben az *Emberi Jogok Arab Chartájának 2004-es verziója*,¹⁷ illetve a *Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetségének (ASEAN) Emberi Jogi Nyilatkozata*¹⁸ a megfelelő életkörülményekhez való jog részeként – tehát nem önálló emberi jogként – fogja fel. A környezethez való jog eljárásjogi pilléreit rögzítő Aarhusi Egyezmény¹⁹ Preambuluma hasonló módon kifejezi, hogy az emberi jogok – kiemelve az élethez való jogot – élvezetének, valamint az emberi jólét biztosításának feltétele a környezet védelme. Ezen felül megjelenik az emberi egészség, illetve ismételten a jólét, mint az embereket általánosan megillető jog, amely szintén értelmezhető úgy, hogy e tényezőkből kívánja levezetni a környezet védelmének szükségességét.

Az emberi jogok globális rendszerében alapvetően a már elismert emberi jogok kreatív, az adott jog specifikus környezeti tényezőkre nézve megvalósuló – de ebből kifolyólag az adott jog és téma által meghatározva korlátozott – interpretációs technika került alkalmazásra. Az ENSZ szerződéses szervei az évek alatt számos példát szolgáltatottak ennek megvalósítására, így a környezet károsítása és az élethez való jog veszélyeztetése közötti összefüggést ismerte el az Emberi Jogok Bizottságának²⁰ 36. számú általános kommentárja, rögzítve, hogy a környezet károsítása, az éghajlatváltozás káros hatásai, illetve a nem-fenntartható fejlődés a jelen és jövő nemzedékeinek élethez való jogát érintő legsúlyosabb fenyegetéseket jelenti.²¹ A nemzetközi környezetjog meghatározó dokumentumai²² sem lépték túl a környezet állapota és az emberi jogok érvényesülése között fennálló kapcsolat elismerését, habár az 1992-es, a fenntartható fejlődést középpontba állító Riói Nyilatkozat²³ 10. elvében rögzítette – a ‘környezethez való jog’ kifejezés alkalmazásától való tartózkodás mellett – azokat az eljárási jogosultságokat, melyeket a környezethez való jog procedurális oldalának is tekintünk. Ezen eljárási jogokat immáron két regionális nemzetközi megállapodás is tartalmazza, az 1998-ban elfogadott Aarhusi Egyezmény, valamint a 2018-as Escazú

¹⁷ League of Arab States, Arab Charter on Human Rights 2004. Angol nyelvre fordította: Mohammed AMIN AL-MIDANI – Mathilde CABANETTES. *Boston University International Law Journal*, Vol. 24., No. 2. (2006).

¹⁸ *ASEAN Human Rights Declaration*, 18 November 2012. <http://tinyurl.com/26c4taxk>

¹⁹ A környezeti ügyekben az információhoz való hozzáférésről, a nyilvánosságnak a döntéshozatalban történő részvételéről és az igazságszolgáltatáshoz való jog biztosításáról szóló, Aarhusban, 1998. június 25-én elfogadott Egyezmény. Magyarországon kihirdette: 2011. évi LXXXI. törvény.

²⁰ *Human Rights Committee/Comité des droits de l’homme*. A szervezet Emberi Jogok Bizottságaként történő magyar elnevezését alkalmazza például Kovács Péter is nemzetközi közjogi tankönyvében. Kovács Péter: *Nemzetközi közjog*. Budapest, Osiris, 2011. 183–185.

²¹ UNITED NATIONS, *CCPR General Comment No. 36*. 3 September 2019. CCPR/C/GC/36.

²² A nemzetközi környezetjog történetéről ld. Edith BROWN WEISS: *International Environmental Law: Contemporary Issues and the Emergence of a New World Order*. *Georgetown Law Journal*, Vol. 81, no. 3 (1993). Justine THORNTON–Silas BECKWITH: *Environmental law*. London, Sweet & Maxwell, 2004.

²³ UNITED NATIONS, *Rio Declaration on Environment and Development*. The United Nations Conference on Environment and Development, Having met at Rio de Janeiro from 3 to 14 June 1992. *Report of the United Nations’ Conference on Environment and Development*. A/CONF.151/26/Rev.1. (Vol. I). [továbbiakban: Riói Nyilatkozat]. 3–9.

Megállapodás.²⁴ E két egyezmény rögzíti a környezeti információhoz jutáshoz, környezeti döntéshozatalban való részvételhez, illetve környezeti ügyekben való jogorvoslat-hoz fűződő jogokat.

A környezethez való jog nem pusztán a jelen, hanem – egyéb más jogok mellett – a jövő nemzedékei szempontjából is értelmezendő. Mindazonáltal Halina Ward a Rio+20²⁵ csúcsra szánt vitaindító munkájában rámutatott arra, hogy a jövő generációk jogainak említése csak az Aarhusi Egyezményben jelenik meg, a többi nemzetközi instrumentum alapvetően a jövő nemzedékek érdekeit vagy szükségleteit tartalmazza.²⁶ A vitairat elsődleges célja az ENSZ-en belül egy a jövő nemzedékek érdekeinek védelmével foglalkozó főbiztosi pozíció szükségességének alátámasztása volt, melyet a *Center for International and Environmental Law*, illetve a *World Future Council* nevű non-profit szervezetek által készített azonos célú összefoglaló is megerősített. Ebben a jövő nemzedékekért felelős főbiztosi tisztség általi lehetőségek között említették a környezethez való jog előmozdítását is, amelyhez a biztos a jog szubsztantív értelemben vett tartalmának meghatározásával is hozzájárulhatna, figyelembe véve természet-tudományos eredményeket, gazdasági és társadalmi szempontokat is. Emellett alkalmas lehetne a környezet állapotát befolyásoló negatív tényezők feltárására, a figyelem koncentrált felhívására, célok meghatározására. Felvetik a panaszok kivizsgálására irányuló funkciót is, amely többek között a környezeti és emberi jogi sztenderdek javulását eredményezhetné, illetve a környezethez való jog sérelmét érintő helyzetek lehetséges orvoslását jelenthetné.²⁷

Összességében megállapítható, hogy a környezethez való jog globális deklarálásának hiánya még nem jelentette a környezet állapota és emberi jogok érvényesülése közötti kapcsolat tagadását, sőt a tevékenységét 2006-ban megkezdő Emberi Jogi Tanács különösen nagy szerepet szánt ezen összefüggés vizsgálatának. Ennek eredményeként számos, általánosan az emberi jogokra,²⁸ illetve specifikusan egyes sérülékenyebbnek tekinthető csoportokhoz tartozó személyek jogaira fókuszáló határozatot hozott. Ennek keretében a 45/30. számú határozat már kifejezetten kiemelte, hogy az egészséges környezet biztosítása egyben elengedhetetlen a gyermekek – ideértve a jövőben

²⁴ Regional Agreement on Access to Information, Public Participation and Justice in Environmental Matters in Latin America and the Caribbean. Escazú, 4 March 2018. *United Nations Treaty Series*, C.N.195.2018 and C.N.196.2018.

²⁵ Az ENSZ 2012. június 20–22. között, Rio de Janeioban tartott fenntartható fejlődéssel foglalkozó globális konferenciája.

²⁶ Halina WARD: *Committing to the future we want: a High Commissioner for Future Generations at Rio+20. Foundation for Democracy and Sustainable Development, World Future Council*, 2012. 7.

²⁷ CENTER FOR INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW – WORLD FUTURE COUNCIL: *The High Commissioner for Future Generations: The Future We Want*. 4 June 2012. 5.

²⁸ Például: UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 10/4. Human rights and climate change*. 25 March 2009; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 37/8 on Human rights and the environment*. 9 April 2018. A/HRC/RES/37/8; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 38/4 on Human rights and climate change*. 5 July 2018. A/HRC/RES/38/4; UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 44/7 on Human rights and climate change*. 16 July 2020. A/HRC/RES/44/7.

megszületendőket is – jogainak érvényesüléséhez.²⁹ A témában született különleges jelentéstevői munkák köréből megemlítendő John H. Knox emberi jogok és környezet kapcsolatára irányuló irányelveket meghatározó jelentése, ahol felvetette a globális deklaráció gondolatát,³⁰ valamint David R. Boyd 2019-es összefoglalása, mely feltárja a környezethez való jog belső jogi elismerésének helyzetét, az azzal kapcsolatos jó gyakorlatokat.³¹

Az Emberi Jogi Tanács e jogfejlesztő szerepének eredményeként született meg a 2021-ben a 48/13. számú határozat,³² amely univerzális, mindenkit megillető emberi jogként deklarálta a *tiszta, egészséges és fenntartható környezethez fűződő jogot*, mely minden további emberi jog élvezetének alapja, és amelynek érvényre juttatásában nagy szerepet játszanak a nemzetközi környezetjogi szabályok.³³ Az ENSZ Közgyűlésének ezt követően, 2022-ben elfogadott 76/300. számú határozata³⁴ érdemben csak annyiban tért el e megfogalmazástól, hogy elhagyta azon utalást, mely szerint a környezethez való jog más emberi jogok megvalósításának kiindulási pontját jelenti. Összességében, bár minden kétséget kizáróan szignifikáns lépést jelent a két határozat, a környezethez való jog alanyai, kötelezettjei és egyéb tartalmi elemei vonatkozásában számos kérdést nem tisztáznak, sőt antropocentrikusnak³⁵ is tekinthetők, hiszen megfogalmazásából arra lehet következtetni, hogy a környezetet és annak elemeit az egyes emberi jogok megvalósulásának feltételeként értelmezik. E jogi háttér sajátosságait szem előtt tartva a következőkben arra keresünk választ, hogy a Katolikus Egyház társadalmi jellegű megnyilvánulásai, környezettel kapcsolatos tanítása, milyen elemekkel gazdagíthatja a környezethez való jog – akár nemzetközi, akár nemzeti – szabályozását, értelmezését.

3. Az ember uralmának korlátai a Bibliában

Első vizsgálandó kérdés, hogy az ember környezetben betöltött szerepe megjelenik-e a Bibliában, s ha igen, akkor milyen formában és követelményekkel? Kiindulási pontunk e tekintetben a Teremtés könyve, mely kifejezi, hogy Isten saját képmásaként alkotta

²⁹ UNITED NATIONS HUMAN RIGHTS COUNCIL: *Resolution 45/30 on Rights of the child: realizing the rights of the child through a healthy environment*. 7 October 2020. A/HRC/RES/45/30.

³⁰ John H. KNOX: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. 24 January 2018. A/HRC/37/59.

³¹ David R. BOYD: *Report of the Special Rapporteur on the issue of human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment*. A/HRC/43/53. 30 December 2019. [továbbiakban: A/HRC/43/53.]

³² *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Resolution adopted by the Human Rights Council on 8 October 2021. A/HRC/RES/48/13.

³³ Uo. 1–3. pontok.

³⁴ *The human right to a clean, healthy and sustainable environment*. Resolution 76/300 adopted by the General Assembly on 28 July 2022. A/RES/76/300.

³⁵ Rövidtávú emberi érdekeket előtérbe helyező szabályozási filozófia. Ld. BÁNDI Gyula (szerk.): *Környezetjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2022. 20.

meg az embert, akit az Éden kertjébe helyezett, majd feladattal látott el: uralkodnia kell, úgy, hogy egyben őrzi is és műveli a rá bízott Világot.³⁶

Lynn White Jr. 1967-es esszében az ökológiai válság történeti okait kutatva arra jutott, hogy a bibliai teremtéstörténetben az ember öncélúan uralkodik a környezet felett, sőt a kereszténységet tartja az egyik legantropocentrikusabb vallásnak, mely magába foglalja a természet kizsákmányolásának lehetőségét is.³⁷ Bron Taylor, Gretel Wieren és Bernard Daley Zaleha 2016-os munkájában áttekinti White tézisének utóéletét, melynek alapján – leginkább az Egyesült Államokban élő keresztények környezettel kapcsolatos felfogásának felmérésére támaszkodó munkák fényében – elismerték, hogy a gondolat alapot teremtett ezen összefüggés cáfolatának is, bár maguk ezt nem teszik meg.³⁸ Willis Jenkins viszont arra mutat rá, hogy a vallás és környezeti kérdések kapcsolatának feltárására irányuló kutatások eredményeit nagyban befolyásolják a különféle alkalmazott módszerek, eltérő kiválasztási szempontok. Illetve utal arra is, hogy több kutatás megkérdőjelezte White tézisének metodológiai alapjait, mint a társadalmi, gazdasági, politikai tényezők e tekintetben történő értékelésének hiányosságát, valamint a kritikai vallástudomány által felismert tételeket.³⁹ Megemlíti a környezetvédelem vallási felfogásának erejét is, mely által az etikai megközelítés épp a kötelezettségek megalapozásául szolgál, ösztönözve a teológiai innovációkat, új párbeszédet, reflektálva az aktuális társadalmi változásokra is.⁴⁰

Úgy vélem, hogy a bibliai teremtéstörténetből önmagában nem vezethető le az antropocentrikus felfogás, sőt épp az ember kiemelt felelősségét, a természet rendszerében betöltött helyét jelöli ki. Dinah Shelton számos olyan részt idéz fel a Bibliából,⁴¹ amely a környezet és elemeinek önálló értékén történő elismerésének tekinthető. Csatlakozom Sheltonhoz, amikor kijelenti, hogy az ember teremtésben betöltött szerepe nem öncélú, hanem a megőrzés és a védelem által felelősséget konstruál az ember számára, aki önmaga is része a környezetnek, melynek önző pusztításával megsérti az Istennel kötött megállapodását.⁴² A környezet önálló értékének elismerése nem idegen a jogi gondolkodástól sem. A korábban említett Amerikaközi Emberi Jogi Bíróság által hozott OC-23/17. számú tanácsadó vélemény például kiemelte, hogy a Földünket önálló jognal illeti meg védelem, ezt erősíti a bírói ítéletek és nemzeti alkotmányok általi ilyen jellegű elismerés tendenciája.⁴³

Bándi Gyula az embert e tekintetben *társörökösnek* nevezi, mely státusz a teremtésért – *gondos gazdaként* – viselt felelősséget, annak megővését vonja magával.

³⁶ Ter. 1,26; 1,28; 2,15.

³⁷ Lynn WHITE JR.: A Historical Roots of our Ecological Crisis. *Science*, Vol. 155. (1967) 1203–1207.

³⁸ Bron TAYLOR – Gretel VAN WIEREN – Bernard DALEY ZALEHA: Lynn White Jr. and the greening-of-religion hypothesis. *Conservation Biology*, Vol. 30., Iss. 5. (2016) 1006–1007.

³⁹ Willis JENKINS: Religious Ethics and Environmental Problems. *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 37., No. 2. (2009) 288–289.

⁴⁰ Uo. 304–305.

⁴¹ Például Bálám szamarának történetét, Salamon király bölcsességgel való megáldását.

⁴² Dinah SHELTON: Nature in the Bible. *The George Washington University Law School Public Law and Legal Theory Working Paper*, No. 371. (1998) 12–19.

⁴³ OC-23/17 sz. tanácsadó vélemény, 62. pont.

Ehhez hozzáteszi, hogy e gondolatot építi be a Katolikus Egyház társadalmi tanításainak megnyilvánulásaiába.⁴⁴ Hasonló módon ellenkező White véleményéhez képest Alexandre Kiss és Dinah Shelton álláspontja, akik Aquinói Szent Tamás tanításait is figyelembe véve arra jutnak, hogy a katolikus tanításban fellelhető azon szándék érvényesítése, mely szerint az ember erre való képessége révén mintegy megbízottként kell, hogy megőrizze a Földet és erőforrásait a jövő nemzedékei számára.⁴⁵ Figyelemre méltó, hogy több vallásban is megjelenik az ember gondoki szerepben. Az 1986-os Assisi Deklarációk⁴⁶ keretében született Iszlám Deklaráció szerint az ember speciális szerepet kap, békét kell kötnie és kalifaként szolgálnia a természetet, melynek önmaga is teremtménye.⁴⁷ A Hindu Deklaráció az ember természettel fennálló kapcsolatának spirituális jellegét mutatja be, mely nyomán számos ősi hindu irat rögzítette az ember védelmi kötelezettségét.⁴⁸ A Természetről szóló Buddhista Deklaráció pedig kiemeli, hogy a Föld egy egymással összefüggő rendszert alkot, melynek része az ember is.⁴⁹

Mindezek fényében megállapítható, hogy az ember és természet kapcsolatára vonatkozó bibliai tételek semmiképp sem tekinthetők öncélúan antropocentrikusnak, mivel az ember is a teremtett rend része, a fent kifejtett uralma nem helyezi önkényesen annak középpontjába. Az ember természettel való viszonyának alapja az, hogy a környezet és annak elemei épp úgy részesei a teremtett rendnek, mint az ember, továbbá önmagukban vett értékkel bírnak. Ezek elvetése és az ember öncélú középpontba állítása, illetve az uralom felelősségtől és kötelezettségektől megfosztott felfogása az ember szerepének téves értelmezéséhez vezethet. Ennek elfogadását – és ilyen szempontból White tézisének cáfolatát – is jelenti a Katolikus Egyház társadalmi tanítása, illetve a teremtésvédelem koncepciója. Nobilis Márió szerint egy olyan szintézist valósít meg, ami feltárja Isten tervét a teremtésről, amelynek értelmében a Föld a közös otthonunk, azt a keresztény hittel összhangban védenünk kell. A kereszténység nem jelent tartózkodást az aktuális problémák felismerésétől, illetve a szükséges önreflexiótól sem. Ez különösen igaz a környezeti problémák esetén, melyek kezelése egyre erőteljesebb összefogást kíván meg, aminek megteremtéséhez hozzájárulhat az egyház is.⁵⁰ Ennek egyik legfontosabb eszköze a társadalmi tanítás, melyet a következőkben vizsgálunk.

⁴⁴ BÁNDI Gyula: A Teremtés védelme és az emberi jogok. *Acta Humana – Emberi jogi közlemények. – Kereszténység és emberi jogok II.* 8. évf., 2020/4. 29.

⁴⁵ Alexandre KISS – Dinah SHELTON: *International environmental law.* Transnational Publishers Inc., 1991. 12.

⁴⁶ A Deklarációk az egyik első megnyilvánulása volt a nagy világvallások egymás közötti környezeti párbeszédének, Fülöp edinburghi-i herceg, a WWF International akkori elnökének kezdeményezésére, melynek nyomán 1995-ben megalakult az *Alliance of Religions and Conservation* (Vallások és Megőrzés Szövetsége) nevű szervezet is. The Assisi Declarations – Messages on Humanity and Nature from Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam & Judaism. Basilica Di. S. Francesco Assisi – Italy. WWF 25th Anniversary, 29. September 1986.
<http://www.arcworld.org/downloads/the%20assisi%20declarations.pdf>

⁴⁷ Assisi Deklarációk – Iszlám Deklaráció, DR. ABDULLAH OMAR NASSEEF által megfogalmazva.

⁴⁸ DR. KARAN SINGH nevében kiadott Hindu Deklaráció.

⁴⁹ LUNGRIG NAMGYAL RINPOCHE által megfogalmazott Buddhista Deklaráció a Természetről.

⁵⁰ NOBILIS Márió: Három teremtésvédelmi tézis a fogyasztói társadalomban krízist megelő embernek a megtestesülés kapcsán. In: BÉRES Tamás – NOBILIS Márió – KODÁCSY Tamás: *Megtetesülés és terem-*

4. A Katolikus Egyház társadalmi tanításának környezeti relevanciája

A Bibliában felelhető emberkép helyes értelmezése – tehát az uralom nem öncélú fel fogása, hanem a kiemelt felelősség levezetése – alapot jelent a további elemzéshez, ki egészítve a természet és elemeinek önálló értéken való elismerésével. Mindez azonban a társadalmi tanítás kereteiben nyer aktuális értelmezést, mely először közvetetten, majd egyre direkter módon reflektált a környezeti problémákra, eljutva a *Laudato si'* kezdetű enciklikához.

4.1. Környezeti tényezők értékelése az Egyház társadalmi megnyilvánulásaiban – 2015 előtt

Az adott korok társadalmi, politikai, gazdasági kérdéseit katolikus szempontból vizsgáló, illetve választ meghatározó pápai körlevelek, egyéb megnyilvánulások kezdetben nem érintették a környezet kérdését, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne fektettek volna le olyan tételeket, amelyek a későbbiekben e tekintetben is irányadónak bizonyulnak.

E körben az egyik legalapvetőbb fogalom a közjó, melyet már egyéni és kollektív jelleggel 1891-ben meghatározott a *Rerum novarum*.⁵¹ A *Quadragesimo anno* (1931) kezdetű körlevél a közjót a magántulajdon korlátjaként is látja, az államnak a közjó tartalmát meghatározó kölcsönös igazságosságra kell építenie szabályozását.⁵² A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstrukciója a közjót társadalmi feltételek összességéként határozza meg, amelyek által az ember – mint egyén, és mint a közösség tagja – elérheti a tökéletességet, kibontakozást.⁵³ A *Pacem in terris* (1963) az emberi természetet és személyt állítja a közjó megvalósításának fókuszába, azzal, hogy az megilleti a nemzeteket, egyéneket egyaránt és lefekteti az állam kiemelt felelősségét, különös tekintettel a sérülékeny csoportokra, az igazságosság és méltányosság követelményei mentén.⁵⁴ E kérdés különösen releváns a környezethez való jogra vetítve, mely megkívánja a megfelelő összhang megteremtését az állampolgárokat megillető jogosultságok és az állami kötelezettségek között. Amennyiben a hangsúly az állam feladataira helyeződik, akkor háttérbe szorul a polgárok bevonása, ami az állam mozgásterének – adott esetben gazdasági és egyéb érdekek előtérbe helyezésével

tésvédelem – A XXI. századi kihívások keresztény szemmel. A természet könyvének újrainyítása – tanulmányosorozat a klímaseleges Magyarország elérésének megalapozásáról. Budapest, Green Policy Center, 2020.

⁵¹ XIII. LEÓ pápa: *Rerum novarum*. kezdetű enciklikája a munkáskérdésről (az első pápai szociális körlevél), Róma, 1891. május 15. [a továbbiakban: RN] 25–26. pontok.
<https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/rerum-novarum>

⁵² XI. PIUS pápa: *Quadragesimo anno* kezdetű apostoli körlevele a társadalmi rend megújításáról. 1931. [A továbbiakban: QA] 13–14. <http://tinyurl.com/bdehfr76>

⁵³ A II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciója az Egyházzól a mai világban. Róma, 1965. december 7. 26. pont. <https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/gaudium-et-spes>

⁵⁴ XXIII JÁNOS pápa: *Pacem in terris* kezdetű enciklikája az igazságon, igazságosságon, szereteten és szabadságon felépítendő békéről a nemzetek között. Róma, 1963. november 4. III. Az egyének és a közhatalom viszonya. 55–59. pontok. <https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/pacem-in-terris>

járó – növekedését eredményezi. Mindazonáltal nem szabad e felelősséget elhanyagolni, hiszen az államapparátus alkalmas a jog előmozdításához szükséges szakmai háttér kialakítására. E gondolatot árnyalhatja a *Centesimus annus* (1991) enciklika azon megállapítása, amely a közjót különféle relációkba – család, politikai, társadalmi, kulturális, gazdasági kapcsolatok – helyezve kifejti, hogy az egyéni autonómia korlátját is jelenti.⁵⁵

A másik fontos elem a fejlődés katolikus definiálása, melynek alapja a *Populorum progressio* (1967) azon gondolata, mely elítéli az emberi életkörülményeket veszélyeztető önzést és kizsákmányolást.⁵⁶ Ezt fejlesztette tovább a *Sollicitudo rei socialis* (1987) kezdetű enciklika, mely – bírálva a fogyasztói társadalmat – elveti a pusztá gazdasági növekedést, a javak mértéktelen felhalmozását, igazságtalan elosztását.⁵⁷ E megfogalmazás erőteljesen hasonlít a fenntartható fejlődésre nézve öt évvel később, a Riói Nyilatkozatban kimondottakra, miszerint a fejlődéshez való jogot a jelen és jövő nemzedékeinek fejlődési és környezeti igényeire nézve méltányos módon kell megvalósítani.⁵⁸ Látható tehát, hogy e tekintetben a katolikus társadalmi tanítás „megelőzte” a nemzetközi közösséget, kifejezve a fenntartható fejlődés rendszerszemléletét is.

II. János Pál pápa megbízására készült el az *Egyház társadalmi tanításának kompendiuma* 2004-re, melyben említésre kerül a javak egyetemes rendeltetésének elve, amely a teremtéstörténeten alapul, azzal, hogy az élet fenntartásához szükséges javak egyetemesen, megkülönböztetéstől mentesen illetik meg az embereket. Ez nem jelent továbbra sem önkényes felhasználást, ennek megakadályozása érdekében szerepet kapnak a nemzeti és nemzetközi szabályok, biztosítva azt is, hogy a gazdasági érdekek felett prioritást élvezzenek a morális értékek.⁵⁹ Üdvözlendő, hogy a *Kompendium* már önálló módon használja a biztonságos és egészséges környezethez való jogot, melynek középpontjában a közjó található, aminek a teremtett javak helyes felhasználására, annak biztosítására irányuló szabályozás kialakítására kell irányulnia, ötvözve a környezetjog elveivel, mint az elővigyázatosság elvével, az önkorlátozással, a vízhez való jog biztosításával.⁶⁰ A fejlődés nemzetközi igazságossági kérdéseivel is foglalkozik a *Caritas in veritate* (2009), mely szorgalmazza, hogy a szolidaritás megvalósítása érdekében növelni kell a környezeti tudatosságot a fejlett országok fogyasztásának

⁵⁵ II. JÁNOS PÁL pápa: *Centesimus annus kezdetű enciklikája a Rerum novarum enciklika kibocsátásának századik évfordulója alkalmából*. Róma, 1991. május 1. [a továbbiakban: CA] 13. pont.

<https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/centesimus-annus>

⁵⁶ VI. PÁL pápa: *Populorum progressio kezdetű enciklikája*. Róma, 1967. március 26. [a továbbiakban: PP] Fordította: Dér Katalin. 21. pont. <https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/populorum-progressio>

⁵⁷ II. JÁNOS PÁL pápa: *Sollicitudo rei Socialis kezdetű enciklikája a Populorum progressio kezdetű enciklika huszadik évfordulójára*. Róma, 1987. december 30. 28. pont. [továbbiakban: SR] <https://www.katolikus.hu/dokumentumtar/sollicitudo-rei-socialis>

⁵⁸ Riói Nyilatkozat, 3. számú elv, 2.

⁵⁹ AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma. Őszentsége II. János Pál pápának a társadalmi tanítás tanítómesterének, az igazságosság és a béke evangéliuma tanúságtévőjének*. Róma, 2006. május 26. [a továbbiakban: *Kompendium*]. 171–175. pontok. <http://tinyurl.com/yc27s9hh>

⁶⁰ Uo. 466–487. pontok.

csökkentésével párhuzamosan,⁶¹ miközben a magánszektor – különösen a vállalatok – számára előíranyozza a morális értékek előtérbe helyezését.⁶²

Érdemes megemlíteni, hogy a Kompendiumban kifejezett elővigyázatosság elve, illetve a CV-ben is megfogalmazott szolidaritás környezeti relevanciájú koncepciója alapvetően a Bibliában is fellelhető emberi szerénység követelményéből táplálkozik, amely szorosan összefügg a környezet védelme területén szintén meghatározó mértékletesség erényével. A Kompendium az új életstílusok körében kifejezi, hogy társadalmi és személyes szempontból is a józanságnak, mértékletességnek és önfegyelemnek kell irányítania tetteinket, melyek kiterjednek a mezőgazdaság, ipar, valamint a fogyasztás területére is. E tekintetben különösen örvendetes, hogy a tanítás egzakt módon összeköti ezen elvárásokat a természet rendjének megőrzésével, valamint az emberek egymásrautaltságával, mely által megelőzhetőbbek a természeti katasztrófák, illetve elősegíthető a gyors cselekvés.⁶³ Egyértelmű, hogy az elővigyázatosság elvének érvényre juttatása általában megkövetel egyfajta önkorlátozást, vagy legalábbis a pillanatnyi, rövidtávú – gyakorta gazdasági – érdekek, emberi büszkeség felülírását, valamint annak elfogadását, hogy az emberi tudás véges jellegű. Ennek tényleges felismerése, és az annak megfelelő cselekvés egyúttal a szolidaritást is szolgálhatja, mind a jelen, mind a jövő irányában. E tekintetben tehát látható, hogy praktikus iránymutatást nyújt a katolikus társadalmi tanítás. Michelle Nieman a „*hübrisz*”⁶⁴ és az alázatosság környezeti relevanciájú megjelenésére irányuló, vallási nézeteket is figyelembe vevő tanulmányokat áttekintő munkáját azzal összegzi, hogy e fogalmak gyakorlatba ültetése nem pusztán a kiszámíthatatlan változásokra való időszerű reakciókat segíti elő, hanem azt is, hogy mindezt megfontolt módon, a környezet védelmével koherens életmód kialakítása mellett tegyük meg.⁶⁵

4.2. A *Laudato si'* kezdetű enciklika és a környezethez való jog

Pápaságának harmadik évében, 2015. május 24-én írta alá Ferenc pápa a *Laudato si' kezdetű enciklikát közös otthonunk gondozásáról*, melyben példakének állítja Assisi Szent Ferencet, akit követve egy olyan ökológiai szemléletmódot alakíthatunk ki, mely túlmutat a természettudományi tényeken, tekintetbe véve az emberi élet lényegét, a rászorulókra irányított kiemelt figyelmet, valamint azt, hogy az ember is részese a természetnek és folyamatainak.⁶⁶ Ezen eszmei alapvetéssel összhangban az enciklika

⁶¹ XVI. BENEDEK pápa: *Caritas in veritate kezdetű enciklika az ember teljes értékű fejlődéséről a szeretetben és az igazságban*. 2013. január 22. [a továbbiakban: CV] 48–49. pontok. https://katolikus.hu/dokumentumtar/2694_

⁶² CV i. m. 40–41. pont.

⁶³ Kompendium i. m. 486. pont.

⁶⁴ A Magyar Etimológiai Szótár szerinti jelentése dölyf, elbizakodottság, az istenek iránti hála elmaradása. ARCANUM: Kézikönyvtár, Magyar Etimológiai szótár. Hübrisz szócikk. <http://tinyurl.com/4zu3sd4p>

⁶⁵ Michelle NIEMANN: *Hubris and Humility in Environmental Thought*. In: Ursula K. HEISE – Jon CHRISTENSEN – Michelle NIEMANN: *The Routledge Companion to Environmental Humanities*. London, Routledge, 2017. 255.

⁶⁶ Kompendium i. m. 10–12. pontok.

kiemelten fókuszál az emberi jogokra, azon belül is a sérülékeny csoportok helyzetére. Figyelmeztet, hogy életünket a környezetszennyezés, a hulladék és a selejtezés határozza meg, melynek káros hatásait leginkább a kiszolgáltatott helyzetben lévő személyek szenvedik el.⁶⁷

A korábbi évek társadalmi tanításával összhangban itt is középpontban áll a közjó, mely a döntéshozatal számára gyakorlati iránymutató is egyben, mivel előtérbe helyezi a hosszútávú érdekeket és a helyi szint, a család, illetve a társadalom részvételét.⁶⁸ A javak közös rendeltetését nemcsak az államnak, hanem a társadalomnak is elő kell mozdítania, különösen a társadalom szegényebb rétegeinek megsegítésével.⁶⁹ A közjó részét képezi az éghajlat is, mely minden életfeltétellel kapcsolatban áll. Elismeri a tudomány által feltárt égető problémákat: rendszerünk felmelegedését, a tengerek szintjének folyamatos emelkedését, a szélsőséges időjárási események számának növekedését, az emberi tevékenység által kibocsátott üvegházhatású gázok koncentrációjának emelkedését.⁷⁰

A fejlődést összefüggésbe hozza a társadalmi igazságossággal és szolidaritással, rávilágít, hogy a súlyos éghajlati, környezeti és egyéb hatások mindenkit érintenek, de legtragikusabban azokat, akik nyomorban élnek, nem rendelkeznek tartalékkal, ezért sokszor menekülésre kényszerülnek, melynek feltételeire nézve nem született még megfelelő nemzetközi szabályozás.⁷¹ Az enciklika egyik talán legfontosabb üzenetét fogalmazza meg akkor, amikor a globális társadalmi egyenlőtlenségek kapcsán kijelenti, hogy a környezeti problémákkal szembeni fellépésnek egyúttal szociális jellegűnek is kell lennie.⁷² Ez országokon belül és országok között is megtapasztalható, utóbbira a nemzetközi közösségnek is reflektálnia kell, különös tekintettel a fejlődő országok erőforrásainak eddig megtapasztalt igazságtalan kiaknázására, illetve arra, hogy míg a gazdagabb országok fogyasztói kultúrájuk, gazdasági tevékenységeik miatt nagyobb kibocsátást, környezetszennyezést realizálnak, addig a szegényebbek – mely országok negatív ökológiai hatása alacsonyabb – erőteljesebben szenvedik el a következményeket.⁷³ Üdvözölendő és kifejezetten bátor az, hogy az enciklika elutasítja a pusztá növekedést, mely gyakran a fejlődés álarcát ölti magára, hiszen addig nem beszélhetünk valódi fejlődésről, ameddig az erőforrások végtelen és kimeríthetetlen jellegéből indulunk ki, ami nem fedi a valóságot. Az emberi szabadságot a technológia fölé kell helyezni, ami egészségesebb, emberségesebb haladást eredményez, fokozva a környezeti problémák kezelésének lehetőségeit.⁷⁴

Az enciklika ezen erőteljesen rendszerszemléletű felfogása párhuzamba állítható az ENSZ – a LS májusban történő aláírásához képest négy hónappal később elfogadott –

⁶⁷ Uo. 12–16. pontok.

⁶⁸ Uo. 104–108.

⁶⁹ Uo. 94–96.

⁷⁰ LS i. m. 23–24. pontok.

⁷¹ Uo. 25. pont.

⁷² Uo. 49. pont.

⁷³ Uo. 48–52. pontok.

⁷⁴ Uo. 64–70. pontok.

70/1. számú közgyűlési határozatával,⁷⁵ amely 17 – társadalmi, gazdasági és környezeti szempontokat figyelembe vevő – célt határozott meg 2030-ig, azokhoz feladatokat rendelve, jogilag nem kötelező formában. A határozat szakmai előkészítésében tudományos vezetőként részt vevő Zlinszky János⁷⁶ az éghajlatváltozás elleni küzdelemre – illetve az erre elsődlegesen fókuszáló 13. célra – vetítve illusztrálja a rendszerszemlélet holisztikus érvényesülését, mely az egyes célok és feladatok egymással összefüggő jellegének bizonyítéka is. Így például a mitigációs lehetőségekhez kapcsolódik a 14.3. feladat, mely az óceán savasodását kívánja visszafordítani, vagy 7. célban megjelölt megújuló energiaforrásokra való átállás, illetve az energiahatékonyság növelését sürgető feladatok (7.2, 7.3, 7.a). Továbbá az adaptációt segíti a fenntartható fogyasztás megvalósítását kitűző 12. cél, vagy a fenntartható és reziliens infrastruktúrát megteremteni kívánó 9. cél, illetve a fenntartható városiasodásra irányuló 11. cél is. Ezen felül a megvalósítás eszközei is fellelhetők a célok körében, például az oktatás minőségének javítására is irányuló 4. célban, ahol a 4.7. feladat kifejezetten a fenntarthatósággal kapcsolatos ismeretek bővítését tartalmazza, vagy az ökoszisztémák és biodiverzitásra vonatkozó adatgyűjtésre irányuló 15.9. feladat esetén. Zlinszky úgy látja, hogy a más célokhoz tartozó feladatok klímavédelemmel való összekötése közvetlen és helyesnek tekinthető eljárás, mely számos területen – települések rezilienciájának erősítése, óceánok védelme, CO₂ kibocsátás csökkentése, integrált tervezés stb. – pozitív hatást fejthet ki.⁷⁷

Másik aktuális nemzetközi jogi kapcsolat a Párizsi Megállapodás,⁷⁸ mely szintén az enciklika aláírását követően – 2015. december 12-én – került elfogadásra.⁷⁹ Ezt megelőzően a világ püspökei felhívást intéztek a klímacsúcs résztvevőikhez. A püspökök kiemelték, hogy – a LS szellemével összhangban – az éghajlatváltozással szembeni fellépés során figyelembe kell venni az etikai és erkölcsi szempontokat is, elfogadva az éghajlat közjő jellegét, fellépve az igazságtalansággal, szegénységgel szemben, biz-

⁷⁵ *Transforming our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development Sustainable Development Goals*, UNGA Res. A/RES/70/1. Magyarul: Világunk átalakítása: Fenntartható Fejlődési Keretrendszer 2030, Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése által 2015. szeptember 25-én elfogadott, 70/1. sz. határozat (a továbbiakban: 70/1. számú határozat, illetve kifejezetten a célokra vonatkozóan: SDG) <http://tinyurl.com/2s4ejenx>

⁷⁶ A határozat előkészítésében Magyarország részéről Kőrösi Csaba, akkor Magyarország New York-i Állandó ENSZ Képviselőt vezető nagykövet (jelen értekezés írásakor az ENSZ Közgyűlésének elnöke) is részt vett.

⁷⁷ ZLINSZKY János: *SDG klímacél és Párizsi Megállapodás: vetélkedés vagy szövetség?* Budapest, Green Policy Center, 2021. 8–16.

⁷⁸ ENSZ Éghajlatváltozási Keretegyezményben Részes Feleinek 21. Konferenciáján elfogadott Párizsi Megállapodás. Elfogadva: 2015. december 15-én Párizsban. A Tanács (EU) 2016/1841 határozata (2016. október 5.) az ENSZ Éghajlat-változási Keretegyezménye keretében létrejött párizsi megállapodásnak az Európai Unió nevében történő megkötéséről. HL L 282., 2016.10.19., 4–18. o., Magyarországon kihirdette: a 2016. évi L. törvény. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019(01))

⁷⁹ Az egyezmény kötelező jelleggel alakítja ki az éghajlatváltozás elleni küzdelem keretrendszerét, melynek része a globális átlaghőmérséklet emelkedésének mértékének 2°C – lehetőleg 1,5°C – alatt tartása, az alkalmazkodási képesség javítása, az alacsony üvegházhatású gázok kibocsátását eredményező fejlődés előmozdítása.

tosítva többek között a vízhez és földterülethez való hozzáférést, a döntéshozatalban való részvételt, a fosszilis energiahordozók alkalmazásának visszaszorítását.⁸⁰ A nemzetközi jogi fejlemények fényében is kiemelten fontos, hogy a LS együttesen vizsgálja a környezet állapotának emberi jogokkal és emberi méltósággal fennálló kapcsolatát, nem tagadva önálló értékét,⁸¹ miközben elutasítja a pusztán gazdasági célokat szolgáló növekedési formát.⁸²

Az enciklikára irányuló szakirodalomban hangsúlyosan jelenik meg annak az emberi jogok előmozdításával összefüggő irányultsága, amely az eszmei megalapozáson túllépve gyakorlati iránymutatóként is szolgálhat a megvalósításra nézve. Bándi Gyula szerint az enciklika összeköti az emberi jogok védelmét a közjó érvényre juttatásával, az emberi szabadságok tiszteletben tartásával és az államok kiemelt felelősségével.⁸³ Lucia A. Silecchia az enciklika érdemének tartja, hogy ténylegesen irányt mutat a jogi intézményeknek, miközben integráns módon kezeli a környezeti tényezőket és emberi jogokat, mely módszer a jogtudomány számára is követendő.⁸⁴ Massimiliano Montini és Francesca Volpe a technokrata rendszer kritikájának helyes mivolta mellett kiemelik a környezeti felelősség többszintű megragadását, mely különösen hangsúlyos az állam esetén, de fennáll az egyén és közösségeik, sőt a vállalatok vonatkozásában is.⁸⁵ Tahyné Kovács Ágnes úgy látja, hogy az enciklika erkölcsi alapot jelenthet a Fenntartható Fejlesztési Célok (SDG) számára, továbbá kiemeli, hogy a Katolikus Egyház nyitott módon állt a környezethez való joghoz, melynek bizonyítékeként idézi II. János Pál pápa 1999-es béke világnapjára megfogalmazott üzenetét, amiben emberi jogként említi, azzal, hogy szoros kapcsolatban áll az emberi méltósággal.⁸⁶

Az emberi jogok és a LS között fennálló kapcsolaton túl felmerült a szakirodalomban a természet jogai koncepcióval összefüggő vizsgálat is. Mari Margil a természet jogainak (*rights of nature*)⁸⁷ megalapozása körében bemutatja a Katolikus Egyház nyitott hozzáállását, melynek fontosságát az egyházi nézetek és a hit kulturális változásokat előidéző hatása adja. Megemlíti a LS-ben részletezett, Assisi Szent Ferenc tanításain alapuló koncepciót, amely a környezet és elemeinek önálló értéken való felfogásán alapul. Margil idézi Ferenc pápa 2015-ös, ENSZ Közgyűlés előtti beszédét, melyben kifejezetten megerősítette, hogy a környezet jogai léteznek. Egyrészt azon okból ki-

⁸⁰ A világ püspökei felhívást intéztek a párizsi klímacsúcs résztvevőikhez. *Magyar Kurír*, 2015. december 1. <http://tinyurl.com/4dek25ye>

⁸¹ LS i. m. 84–88. pontok.

⁸² Uo. 111–116. pontok.

⁸³ BÁNDI Gyula: Környezethez való jog – újrátöltve. *Acta Humana – Emberi Jogi Közlemények*. 4. évf., 2016/2. 8–9.

⁸⁴ Lucia A. SILECCHIA: Social Love as a Vision for Environmental Law: Laudato Si and the Rule of Law. *Liberty University Law Review*, Vol. 10., No. 3. (2016). 374–378.

⁸⁵ Massimiliano MONTINI – Francesca VOLPE: In praise of sustainability: the encyclical letter Laudato Si and its legal-economic implications. *The Italian Yearbook of International Law*, No. 25. (2016) 320–24.

⁸⁶ TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes: Az éghajlatváltozás emberi jogokra gyakorolt hatásáról, különös tekintettel az élelemhez való jogra. *Acta Humana*, 2022/2. 101–103.

⁸⁷ A 'rights of nature' koncepciójáról részletesebben ld. David R. BOYD: Recognizing the Rights of Nature: Lofty Rhetoric or Legal Revolution? *Natural Resources & Environment*, Vol. 32., No. 4. (2018).

folyólag, mert az ember is részese környezetének, másrészt a kereszténység és más monoteista vallások tanításai mind elismerik a környezet és elemeinek önálló értékét, a környezet közjöként való elfogadását. Margil konkrét példát is említ a hit szabályozásra gyakorolt hatására, miután a Fülöp-szigeteken működő katolikus karitatív szervezet (*Philippine-Misereor Partnership*) konkrét, a környezet jogait elismerő jogszabálytervezetet készített a Fülöp-szigeteki Kongresszus részére, ahol meghallgatást is tartottak a tárgyban, illetve a kapcsolódó püspöki körlevél hivatkozott a LS-re is.⁸⁸

Egyes kutatások az enciklika gyakorlati hatását vizsgálják, mint például Malcom L. McCallum, aki a célzott internetes kereséseket vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy azok száma kifejezetten magas volt, bár a hatás és reakciók tekintetében földrajzi megosztottság érzékelhető. A fejlett országokban élők számára könnyebb az információhoz való hozzáférés a média és az internet elérhetőségéből kifolyólag, máshol a papoknak az enciklika népszerűsítésére irányuló tanítása segíti a megismerést. McCallum kiemeli, hogy az enciklikákra való reakciót, illetve azok hatását növeli, hogy a katolikus egyházat általánosan megbízható információforrásnak tekintik, különösen a katolikusok. Összességében arra a következtetésre jut, hogy a LS széles körben terjedt el, amelyhez Ferenc pápa személyes népszerűsége is hozzájárulhatott. Úgy véli, hogy akár a nagyhatású *Néma tavaszhoz*⁸⁹ hasonló dokumentummá válhat, hiszen 2019-ig több mint 1000 tudományos cikk idézte, továbbá előnye, hogy nemcsak tényeket, adatokat oszt meg, hanem megoldási lehetőségeket is kínál. Politikai hatását példázza, hogy az Egyesült Államok Katolikus Püspökeinek Konferenciája több levélben fejezte ki a Trump-adminisztráció, valamint a Kongresszus katolikus tagjai felé csalódottságát a környezeti problémák megoldásának elmaradása miatt.⁹⁰ Ivan Efreaim A. Gozum, Abelardo E. Garcia Jr. és John Lu Allan M. Nucum 2022-es, **több** LS-re irányuló kutatást összegző tanulmányukban kiemelik, hogy Ferenc pápa hozzáállásának egyik üdvözlendő pontja a vallás és tudomány közötti együttműködés szükségességének felismerése. Az emberek közös cselekvésének alapját jelentheti annak rögzítése, hogy a Föld mindnyájunk közös otthona, valamint a vallási vezetők, illetve a lakosság tájékoztatása a környezeti ártalmak hatásairól.⁹¹

Szűkebb körben – a New York állambeli Syracuse-i Egyházmegye 31 parókiája vonatkozásában – vizsgálta az enciklika hatását Dominic Wilkins, aki a vezetőkkel készített interjúk alapján több csoportja osztja a klerikusokat, elsőként azokat említve, akik konkrét, programszerű és alapvetően környezeti jellegű lépéseket tettek az enciklika

⁸⁸ Mari MARGIL: *Marching Toward Change—Faith and Governance in the Movement for the Rights of Nature*. Center for Humans and Nature, 2020. <https://rb.gy/5twps>

⁸⁹ Az 1962-es műben Rachel Carson feltárta a növényvédőszeres káros hatásait, „vészharangot kongatva” a környezeti problémák felismerésének és kezelésének szükségessége érdekében. Ld. Rachel CARSON: *Silent spring*. Boston, Houghton Mifflin Company, 1962.

⁹⁰ Malcolm L. MCCALLUM: Perspective: Global country-by-country response of public interest in the environment to the papal encyclical, *Laudato Si'*. *Biological Conservation*, Vol. 235. (2019) 217–221.

⁹¹ Ivan Efreaim A. GOZUM – Abelardo E. GARCIA JR. – John Lu Allan M. NUCUM: *Laudato si and the Role of the Church in Promoting Environmental Awareness Toward a Better HealthRelated Quality of Life*. *Journal of Religion and Health*, published online 11 August 2022. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10943-022-01631-4>

nyomán, mint például újrahasznosítási program, tematikus oktatás, workshopok, felekezeti kurzusok szervezése. A másik csoportba azokat sorolja, akik ugyan figyelembe vették az enciklikát, de alapvetően korábbi tevékenységeiket folytatták, mely részben összhangban áll a dokumentummal – például szegények megsegítése –, de alapvetően nem környezetvédelmi fókuszú vagy izoláltabban irányul környezeti célokra, mint például a parókián való kertészkedés megkezdése, a már említett szociális misszió folytatása, vagy a nagybőjt idejére kisebb akciók szervezése, mint a fűtés leállítás, újrahasznosított palackok használata. Harmadik csoportként azokat említi, akik nem igazán tettek gyakorlati lépéseket, de tanításuk során érintették azt, negyedikként viszont azokat határozza meg, akik passzivitással fogadták. Ennek oka az információ hiánya, más prioritások kijelölése vagy az időhiány voltak.⁹²

Az enciklika tehát követve a korábbi évek tanításait, meg is újítja azokat, építve az emberi jogi szemléletmódra, úgy, hogy ezzel nem vonja kétségbe a környezet és elemek önálló értékét. Gyakorlati szempontból szorgalmazza az állam kötelezettségeinek meghatározásán túl a nemzetközi közösség, illetve a magánszereplők felelősségének elismerését is a közjó érvényre juttatása érdekében. E kötelezettségek a jelenen belül az országok közötti relációban – fejlődő országok megsegítése, fejlett országok megkülönböztetett felelőssége –, valamint országokon belül is – sérülékeny csoportok védelme – fennáll, továbbá a jövő nemzedékei irányában is. Mindez összhangban áll Edith Brown Weiss inter- és intragenerációs méltányosságra vonatkozó teóriájával, mely szerint az előbbi esetén az erőforrások tekintetében választási lehetőségeket, megfelelő minőséget és az egyenlő hozzáférés lehetőségét kell biztosítani utódainknak, azzal, hogy a jelenben az államok között és belül is meg kell valósítani az igazságosság követelményének megfelelő lépéseket.⁹³

5. A morális tanításokból a környezethez való jog tartalmára nézve levezethető következtetések

A fent folytatott nemzetközi jogi háttérre irányuló áttekintés keretében láthattuk, hogy megtörtént a 48/13. számú ENSZ emberi jogi tanácsi határozat által a *tiszta, egészséges és fenntartható* környezethez való jog mindenkit megillető emberi jogként való rögzítése. E deklarációhoz a rendelkező részében alapvetően a többi emberi jog érvényesülését, valamint a nemzetközi környezetjogi szabályok megvalósítás tekintetében irányadó jellegét rendeli, melyen lényegesen a 76/300. számú közgyűlési határozat sem változtatott. Egyik oldalról üdvözölendő, hogy – mint láthattuk hosszú évek – közvetett jellegű, kreatív, de ebből kifolyólag korlátozott jogfejlődése után megtörtént a környezethez való jog elismerése, másrészt viszont tartalmát tekintve homályos, filozófiai koncepciója pedig antropocentrikusnak tekinthető. A következőkben a Katolikus Egy-

⁹² Dominic WILKINS: Catholic clerical responses to climate change and Pope Francis's *Laudato Si'*. *EPE: Nature and Space*, Vol. 5., Iss. 1. (2022) 154–162.

⁹³ Edith BROWN WEISS: In Fairness To Future Generations and Sustainable Development. *American University International Law Review*, Vol. 8., Iss. 1. (1992) 19–23.

ház társadalmi tanításának – különösképpen a LS – azon elemeit **összegezzük**, melyek akár e tartalom tekintetében egyben megfontolandó javaslatok is lehetnek.

A vizsgált katolikus társadalmi tanítási megnyilvánulások, úgy gondolom, már önmagukban cáfolják White tézisét, miszerint a Bibliában fellelhető teremtéstörténet öncélú, sőt önző és antropocentrikus, hiszen következetesen hangsúlyozzák az ember felelősségét. Ennek alapja a védelemre, sőt fejlesztésre való képessége, tehát uralmának célja van. Emellett megfigyelhető egy kifejezetten nyitott hozzáállás a környezet és elemeinek önálló értéken történő elismerése irányába, melynek egyik meghatározó megnyilvánulását – összhangban a bibliai tanításokkal – Assisi Szent Ferenc alkotta meg Naphimnuszában, akit Ferenc pápa a LS megalkotásában is ösztönző példaképnek tekint. Ez összhangban áll annak elfogadásával, hogy az ember is része a teremtésnek, mely egy sokszorosan összetett, egymástól függő elemek kapcsolatából kialakuló rendszert alkot, tehát uralmának gyakorlása során nem áll felette. Mindennek a környezethez való jog tartalmára való vetítése az esetlegesen felmerülő antropocentrikus szemléletmód – vagyis, hogy a környezet védelmének alapja az emberi érdekek szolgálata – ellensúlyozására alkalmas lehet. Véleményem szerint üdvözölendő lett volna, ha a 48/13. számú emberi jogi tanácsi, illetve a 76/300. számú közgyűlési határozat is kiegészítette volna az egészséges környezethez való jog deklarálásával azzal, hogy bár a megfelelő állapotú környezet elengedhetetlen az emberi jogok gyakorlása szempontjából, a környezet és elemei saját értékükön is érdemesek a védelemre.

További kívánatos tartalmi elem lenne – a környezethez való jog megvalósulását is szolgáló fenntartható fejlődés kontextusában – hangsúlyosabban kifejtteni a jelen embe-
reinek a jövő nemzedékei irányába fennálló felelősségét, melynek értelmében meg kell őriznünk közös otthonunkat számukra is, legalább olyan állapotban, ahogy mi kaptuk. A katolikus tanítás ezen túlmutató kötelezettséget is elismer, vagyis a művelés feladata által javítani is kell a bolygó állapotát. A fejlődés igazi arca – melyet kiemelkedően korán, 1967-ben felismert VI. Pál pápa – a környezethez való jog alanyai oldalán felveti a jövő nemzedékek iránti kötelezettségek mellett a jelen igazságossági követelményét. Ez országok közötti relációban kiemelkedően fontos ma is, hiszen az éghajlatváltozás és környezetkárosítás eltérő és nem a hozzájárulással arányos módon érinti az államokat, melyek rendelkezésre álló erőforrásaik tekintetében sem foghatók fel azonos helyzetben lévőknek. Az országokon belül szintén számos csoport azonosítható, melynek tagjai valamely társadalmi, gazdasági, biológiai vagy egyéb okból hátrányosabb helyzetben vannak, kiszolgáltatottabbak a környezeti ártalmakkal – különösen az éghajlatváltozás hatásaival – szemben. Ugyan bevezetőjében mindkét ENSZ-határozat felismeri – összhangban a meghozatalukat megelőző jogfejlődéssel – e csoportoknak szentelendő kiemelt figyelem szükségességét, a kérdés súlya indokolta volna a rendelkező részben, közvetlenül a jog deklarálásával összefüggő kiemelés **és részletezést** is. Ezt azonban, ha nem is teljes mértékben, de bizonyos fokig árnyalhatják a határozatok által is említett Fenntartható Fejlődési Célok, melyek közül több is⁹⁴ a fejlődő orszá-

⁹⁴ Így különösen a szegénység felszámolására irányuló 1. cél, az éhezés megszüntetésére irányuló 2. cél, a nemek közötti egyenlőség előmozdítására irányuló 5. cél és a vízhez és megfelelő higiéniai körülmények általános biztosítására irányuló 6. cél.

gok problémáinak felismeréséből indul ki, vagy a fejlett országokon belül is releváns egyenlőséggel kapcsolatos kérdésekből.⁹⁵

E gondolatok a kötelezeti oldalon is irányadók, így megalapozva az egyén individuális és kollektív felelősségét is. Képletes is, hogy a bolygónk, mint közös „családi” otthon kap szerepet a LS-ben, erősítve az emberiség családjának eszményét. Ez nem áll ellentmondásban – véleményem szerint épp erősíti is – a szűkebb értelemben vett család e tekintetben fennálló és az enciklika által is kiemelt szerepét. Különösen fontos elem a vállalatok – melyek ugyan jogi személyek, de végső soron szintén emberek döntései által vezérelt szervezetek – morális felelősségének elismerése. Másik elem az államok együttműködési kötelezettségének szorgalmazása, a fent említett méltányossági kritériumok mellett. A kooperáció során tekintettel kell lenni arra, hogy a környezetszennyezés szinte minden esetben határon átnyúló hatásokat generál, gyakran függetlenül az adott ország hozzájárulásától is. Az állami szuverenitás érvényesülésének is egy kiegyensúlyozott módját vázolja fel a tanítás, mivel egyik oldalról védeni kell, különösen a szegényebb országok természeti erőforrásainak kiaknázása esetén, másik oldalról viszont nem abszolút jellegű, tekintettel a határon átnyúló hatás elvére, valamint az országon belüli – többek között környezeti jellegű – igazságosság követelményére, valamint az államok környezetjogi kötelezettségeire.

A katolikus társadalmi tanításban kulcsfontosságú elem a közjó, mely mind egyéni, mind kollektív oldalról szükséges az ember kiteljesedéséhez. A közjó egyben egy kívánatos korlát is, mely gátat szab a szabadságok, adott esetben emberi jogok köz érdekét veszélyeztető gyakorlásának. Egyik oldalról tehát megalapozza a környezet és elemeknek mindenkit megillető – bár nem korlátok nélküli – élvezetét úgy, hogy egyúttal a tevőleges megtartó, „művelő” magatartás szükségessége is levezethető belőle. A közjó irányadó lehet az egyes emberi jogok, így például a környezethez való jog tulajdonhoz való joggal, vagy egyes gazdasági érdekekkel történő ütközése esetén.

A katolikus társadalmi tanítás egyik kiemelkedő eredménye, hogy nem általános jelleggel fogalmazza meg állításait, hanem az adott kor, társadalom számára releváns módon, reflektálva a legnagyobb kihívásokra, úgy, hogy egyúttal rávilágít arra is, hogy min szükséges változtatnunk. Ez a környezethez való jog elismerésén túl más emberi jogok – így például a vízhez és megfelelő higiéniai körülményekhez való jog – sokszor nemzetközi deklarálását megelőző elfogadását és hangsúlyozását is jelenti. Továbbá segítséget nyújt ahhoz, hogy egyfajta morális alapra fekteti a jog megvalósítása érdekében kifejthető kötelezettségeinket. A LS e tekintetben erőteljesen fókuszál az éghajlatváltozásra, a biodiverzitás pusztulásának kezelésére, miközben rámutat korunk egyik legnagyobb krízisére, a túlzott fogyasztáson és az ahhoz kapcsolódó gazdasági érdekek alapuló, rövidtávú célokat kijelölő „*selejtezés kultúrájára*”, mely miatt embertársaink jogai és a bolygónk is veszélyben forog. A tanítás egyik további pozitívuma – mely kifejezetten hangsúlyosan került alkalmazásra a LS-ben – a nemzetközi jogi háttérre, politikai helyzetre, nemzeti szabályozásra való hivatkozás mellett a tu-

⁹⁵ Mint a 11.2. feladat, mely a biztonságos, megfizethető, hozzáférhető és fenntartható közlekedési rendszer megteremtése keretében utal a közösségi közlekedéssel összefüggésben a sérülékeny helyzetben lévő személyek, nők és gyermekek, idős és fogyatékkal élő személyek speciális igényeire.

domány eredményeinek értékelése. Mindezen okokból kifolyólag a jogtudomány, azon belül is az emberi jogi, illetve környezetjogi kutatások, illetve ilyen jellegű szabályozás kialakítása, végrehajtása számára is jelentős iránymutatásnak tekinthető, mely jelen vizsgálat keretei között lehetőséget teremtett a környezethez való jog elismerésének morális megalapozásán túl, az egyes kívánatos tartalmi elemek felismerésére és az antropocentrikus szemléletmód szükséges ellensúlyozására is.

